

Отримано: 01 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 12 листопада 2018 р.

Прийнято до друку: 23 листопада 2018 р.

e-mail: alena.mtkv@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2018-11(39)-24-29

Вороніна О. О. Досвід функціонування вільних економічних зон в Україні та перспективи їх подальшого розвитку. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, грудень 2018. № 11(39). С. 24–29.

УДК: 332.142.2

JEL-класифікація: H-21

Вороніна Олена Олегівна,кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова**ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН В УКРАЇНІ
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ**

Вітчизняна економіка останніми роками знаходиться в тривалій стагнації. Необхідні екстрені заходи для створення можливостей економічного поштовху і подальших умов стабільного й динамічного зростання. Практика вживання таких інструментів, як створення спеціальних економічних зон, індустріальних і технопарків, у різних країнах світу, показує позитивний результат і високу міру ефективності використання диференційованої зональної політики для подолання кризових явищ в економіці. Створення спеціальних економічних зон у рамках регіональної політики може стати засобом подолання негативних тенденцій в економіці, а також базою для інноваційного розвитку регіонів України і країни в цілому.

Ключові слова: Спеціальні (вільні) економічні зони, індустріальні парки, технологічні парки, території пріоритетного розвитку, іноземні інвестиції.

Воронина Елена Олеговна,кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономической теории и международной экономики,
Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А.Н. Бекетова**ОПЫТ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ВЭЗ В УКРАИНЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ДАЛЬНЕЙШЕГО РАЗВИТИЯ**

Отечественная экономика в последние годы находится в длительной стагнации. Необходимы экстренные меры для создания возможностей экономического толчка и дальнейших условий стабильного и динамического роста. Практика применения таких инструментов, как создание специальных экономических зон, индустриальных и технопарков в развитых и развивающихся странах, показывает положительный результат и высокую степень эффективности использования дифференцированной зональной политики для преодоления кризисных явлений в экономике. Создание специальных экономических зон в рамках региональной политики может стать способом преодоления негативных тенденций в экономике, а также базой для инновационного развития регионов Украины и страны в целом.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, технопарки, индустриальные парки, территории приоритетного развития, иностранные инвестиции.

Olena Voronina,PhD in Economics, Senior Lecturer at the Economics Theory and International Economy Department
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv**EXPERIENCE OF FREE ECONOMIC ZONES FUNCTIONING IN UKRAINE
AND PROSPECTS FOR THEIR FURTHER DEVELOPMENT**

Today, the world is on the verge of a fourth industrial revolution and a new technological order; strategies and development paradigms are changing using different tactics and tools in economic development policies and global competition. The domestic economy, unfortunately, on the contrary, in recent years has been in prolonged stagnation, political and economic chaos creates aggravating social tensions in society and thus the country continues to plunge into a general systemic crisis. Emergency measures are needed to create opportunities for economic impetus and further stable and dynamic growth. Turning to the experience of foreign countries, it is difficult to define a standard recipe for resolving the internal problems of each individual state, but the practice of using tools such as creating special economic zones, industrial and technology parks in developed and developing countries shows a positive result and a high degree of efficiency in the use of differentiated zonal policies to overcome the crisis in the economy. In the conditions of the financial crisis, special economic zones can become one of the most effective instruments of the state anti-crisis policy. Therefore, in our opinion, the creation of special economic zones within the framework of regional policy can be a way to overcome the negative trends in the economy, as well as the basis for the innovative development of the regions of Ukraine and the country as a whole.

Key words: free economic zones, technoparks, industrial parks, priority development areas, foreign investments.

Постановка проблеми. Процес створення і функціонування вільних економічних зон є актуальним завданням для багатьох країн світу, це один із найважливіших напрямів, який сприяє розвитку окремих регіонів і територій держав не лише в економічному, але й соціальному аспектах. Робота з організації СЕЗ направлена на вирішення найбільш значущих економічних завдань, реалізацію стратегічних цілей, проектів і програм. Суперечливий вітчизняний досвід створення та функціонування спеціальних економічних територій повинне стати інформацією для аналізу та виправлення зроблених помилок; необхідно здійснити концептуальні перебудови організаційно-правової системи створення таких зон, розробити ефективний економічний механізм надання пільг та преференцій, що дасть змогу використовувати ВЕЗІ як мотиваційний інструмент залучення інвестицій, створивши так фундамент для економічного й інноваційного розвитку регіонів та країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями дослідження розвитку і функціонування вільних економічних зон займаються багато українських дослідників, таких як Є. Ф. Авдокушина, І. Ю. Сівоченко, О. Хоменко, В. Геєць, В. Семеновенко, М. П. Войнаренко, А. А. Береза, Ю. Макагон, І. Підоричева. Не зважаючи на їх значний вклад в теорію СЕЗ, не повністю вирішеними залишаються такі проблеми, як механізми залучення іноземних інвесторів, ефективність використання виробничих і трудових ресурсів, питання зайнятості, використання інфраструктури і т.п.

Метою та завданням дослідження є вивчити принципи створення і функціонування вільних економічних зон, а також з'ясувати на основі вітчизняного й зарубіжного досвіду, які чинники при їх створенні слід враховувати, для досягнення результативності в інноваційному розвитку регіонів при використанні цього механізму.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах макроекономічної нестабільності і збільшення конкуренції подальші перспективи розвитку економіки визначаються створенням нових умов для ведення бізнесу, які досягаються за рахунок створення високотехнологічних виробництв, підвищення рівня кваліфікації працівників і ефективності управлінських структур. Драйверами зростання регіональних економічних систем виступають особливі майданчики для розміщення промислових, торговельних, інноваційних і подібних виробництв. Як особливі майданчики можуть виступати «спеціальні економічні зони» різних функційних типів: зони вільної торгівлі; вільні порти, місця; зони державного митного регулювання, що знаходяться зовні; виробничі зони, в яких пільги надаються компаніям, зайнятим у певному секторі економіки; технологічні парки, в яких створюються найбільш сприятливі умови для реалізації інноваційних проектів та ін.

Згідно з Законом України «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон», спеціальна (вільна) економічна зона – це частина території України, на якій встановлюється і діє спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб з метою залучення іноземних інвестицій та сприяння їм, активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності для нарощування експорту товарів і послуг, поставок на внутрішній ринок високоякісної продукції та послуг, залучення і впровадження нових технологій, ринкових методів господарювання, розвитку інфраструктури ринку, поліпшення використання природних і трудових ресурсів, прискорення соціально-економічного розвитку України [1].

У цілях створення сприятливих умов для інвестування в ВЕЗ законодавчо встановлений спеціальний правовий режим – сукупність правових норм, які встановлюють особливий режим оподаткування та іншого регулювання, а також передбачають сприятливіші, ніж загальнозстановлені, умови для здійснення інвестиційної і підприємницької діяльності.

Світова практика продемонструвала, що створення ВЕЗ є ефективним інструментом залучення прямих іноземних інвестицій в економіку. Так, наприклад, через одну вільну економічну зону Об'єднанні Арабські Емірати отримали третину всіх інвестицій в країну. Позитивний економічний ефект китайських ВЕЗ вимірюється у щорічному прирості ВРП в межах 6–10%, більше 40% високотехнологічного експорту, а також концентрацією іноземного капіталу, що складає більше 70%. Результатом відкриття ВЕЗ у Туреччині в перший же рік стало збільшення прямих інвестицій на 26%, а реального ВВП – на 3,2%. За тридцять років функціонування щорічний додатковий приріст прямих іноземних інвестицій у середньому складає 30% [2].

Крім того, спеціальні економічні зони переносять центр ваги управління соціально-економічними процесами на регіональний рівень, стаючи фактором їх розвитку і шляхом створення привабливого інвестиційного клімату регіону.

Отож, ВЕЗ створюються з низкою певних цілей, які спрямовані на зростання благоустрою як у самих зонах, так і в регіонах, і на території цілої держави. До загальних цілей, як правило, такі: активізація зовнішньоторговельної діяльності; збільшення обсягів експорту; створення додаткових робочих місць; стимулювання промислового виробництва; притягнення в країну іноземних інвестицій; підйом депресивних територій; вирівнювання міжрегіональних різниць [3]. Вільні зони також вважаються важелем для підвищення технологічних навичок, покликані стимулювати розвиток нових виробництв і стають територіями нової економіки.

Починаючи з 1995 року, зважаючи на успішний світовий досвід різних країн, на вітчизняному просторі починають створюватись перші ВЕЗ, в яких використовувалися різні пільги: звільнення від сплати податку на прибуток, імпортного мита та ПДВ, звільнення від плати за землю.

Усього в Україні було створено 11 спеціальних економічних зон та 72 території пріоритетного розвитку (ТПР), на яких реалізується 399 інвестиційних проектів загальною кошторисною вартістю 4,9 млрд. дол. Регіональний розподіл інвестицій у СЕЗ і ТПР України (у розрізі областей) становив: Донецька – 58,8%, АР Крим – 9,8%, Закарпатська – 9,7%, Львівська – 8,6, Харківська – 3,7%, Житомирська – 2,8%, Миколаївська – 1,9%, Одеська – 1,7%, Волинська – 1,2%, Київська – 1,0%, Чернігівська – 0,5%, Луганська – 0,3% [4]. Їх активний розвиток спостерігався в період із 2000 по 2005 рр. За цей час було створено 50 тисяч нових робочих місць, зростання інвестицій випереджало зростання ВВП в середньому в 2,5 рази. Зафіксована загальна позитивна динаміка інтегрованої питомої ваги розвитку СЕЗ у комплексі загальнонаціональної економіки – вона збільшилася з 1,9 до 7,31%. Середнє значення для регіонів, у яких знаходяться ВЕЗ, зросло з 5,98 до 9,81% [5]. Також слід відмітити, що впродовж 2000–2006 років в Україні фіксується стабільне зростання економічних показників. Навіть враховуючи уповільнення динаміки в 2005 році, у середньому темпи зростання ВВП склали 6–7% [5]. При цьому показники інфляції, міра збалансованості бюджету й розмір державного зовнішнього боргу знаходяться в межах, що дозволяють зберегти макроекономічну стабільність.

Проте, незважаючи на позитивні показники та динаміку, у 2005 році Законом України «Про Державний бюджет України на 2005 рік» від 25.03.2005 р., № 2505, за результатами оцінки діяльності ВЕЗ та ТПР Міністерством економіки, було скасовано всі пільгові умови оподаткування та державні гарантії забезпечення інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, які надавалися в рамках діючих спеціальних зон. Крім того, був введений мораторій на розгляд і затвердження нових інвестиційних проектів на ВЕЗ і ТПР. Поясненням такого рішення стало те, що ефективність роботи цих зон була недостатньою, а цілі, які ставилися на початку, не були досягнуті.

Серед дослідників проблем функціонування ВЕЗ та ТПР існують різні думки щодо доцільності створення таких зон в Україні, але ООН у своїй доповіді «The Role of Export Processing Zones and Similar Arrangements in Economic Development» визнала вільні економічні зони одним із значних досягнень другої половини ХХ століття, адже вони зіграли вагомий роль в економічній інтеграції і прискореному використанні інновацій. Тому розглянемо детальніше причини, внаслідок яких був втрачений урядовий інтерес до їх подальшого функціонування.

Головною причиною скасування ВЕЗ та ТПР стало те, що вони завдали більших збитків для економіки держави, ніж переваг, ставши так званими «чорними дірами державного бюджету». Загальна сума недоотриманих податків та вкладених ресурсів значно перевищувала отримані «прибутки» від функціонування зон зі спеціальним правовим режимом. Така ситуація склалась через те, що, з одного боку, був порушений сам принцип, закладений в ідею створення спеціальних зон, а з іншого – не було створено необхідних умов для їх функціонування та розвитку.

Із точки зору економічної теорії, створення спеціальних преференціальних територій доцільно в тих випадках, коли йдеться про «молоді галузі» як підтримку нового (інноваційного) виробництва. Для того, щоб галузь стала конкурентоспроможною, потрібно досягти певних масштабів випуску. Тому держава може надати їй тимчасову підтримку: податкові преференції як засіб залучення інвестицій та науково-дослідні й дослідно-конструкторські роботи, а митні обмеження захищають галузь від конкуренції ззовні.

Проте наші ВЕЗи не залучали іноземних інвестицій під високотехнологічне виробництво. Більшість проектів припадали на традиційні та збиткові для України галузі: металургію, будівництво, вугільну промисловість. Крім того, вільні економічні зони часто використовувалися для реалізації сумнівних схем імпорту (наприклад, м'яса, машин і т. п.). Лише чверть із них були іноземні. Останні пов'язані з реінвестуванням прибутку вітчизняними підприємствами, який виводив раніше в офшорні зони Кіпру, Віргінських островів, Нідерландів як засіб податкової оптимізації шляхом трансфертного ціноутворення. У той же час у підприємств, що не ввійшли до преференціальної зони, створюється більш висока собівартість продукції, що призводить до труднощів у її реалізації. Різниця в цінах між ВЕЗ та іншими

територіями породжувала розвиток тіньового бізнесу. У результаті зони вільного підприємництва стали своєрідною «природною монополією» тільки для регіонів України.

Основна увага при прийнятті рішень щодо вкладення грошей іноземними інвесторами приділяється не так податковим пільгам, як інституціональним умовам, які окреслюють довгострокові перспективи розвитку та можливості швидкої реалізації переваг преференціальних зон. До таких умов відносять: розвинена інфраструктура, відносно дешева висококваліфікована робоча сила, близькість до транспортних вузлів та міст реалізації продукції, відсутність корупції, прозора та чітка законодавча база.

Непрямим підтвердженням цього висновку в українських реаліях є опитування, проведене серед інвесторів, щодо головних перешкод на шляху залучення інвестицій в Україну. Найвищу оцінку з максимальних 10 балів отримали такі бар'єри: широке розповсюдження корупції (8,5 балів), недовіра до судової системи (7,5 бала), непередбачуваний валютний курс, нестабільна фінансова система (по 6 балів), обмеження на рух капіталу та валютне регулювання (5,5 бала), а от високі податкові ставки посіли останнє місце (2,9 бала) [6].

Багаторівнева система управління та високий ступінь зарегульованості на фоні низького державного контролю, є не останньою причиною неспроможності СЕЗ досягти зазначених цілей. Підтвердженням цього факту є те, що перевірка податковою інспекцією 225 підприємств, працюючих у СЕЗ та ТПП, у 201 з них виявила факти порушення податкового та митного законодавства [5].

Усе вище зазначене зашкодило українським територіям, що належали до вільних економічних зон, отримати належний розвиток, але, не зважаючи на це, були досягнуті такі переваги: залучення іноземного капіталу та розширення експортної бази; активізація зовнішньої торгівлі; вирішення проблем зайнятості населення шляхом створення нових робочих місць; покращення платіжного балансу країни за рахунок збільшення обсягів зовнішніх надходжень.

Отже, залучення інвестицій в українську економіку стикається з рядом перешкод, починаючи від інституційного середовища і закінчуючи законодавчою базою. Тому важливим є створення сприятливого інвестиційного клімату.

Створити необхідні умови для залучення інвестицій – це необхідна, але не достатня умова для забезпечення довгострокового економічного зростання. Україна сьогодні швидко втрачає свої природні конкурентні переваги: потужний промислово-економічний потенціал, ресурсний та людський капітал, географічну позицію. Компенсувати ці втрати можна лише визначенням точок економічного зростання і цілеспрямованим їх інвестуванням. Саме вони повинні включати високотехнологічні та інноваційні галузі, щоб зробити перехід від сировинної моделі економіки колоніального типу до стану високотехнологічної індустріальної держави.

Особливі економічні зони і в кризових умовах мають величезне значення для формування національної інноваційної системи економіки й нових можливостей розвитку високотехнологічного виробництва в промислово-виробничих зонах. ВЕЗ у перспективні мають стати майданчиком для реалізації інноваційних проектів, зокрема у сфері нанотехнологій, інформаційних технологій, виробництва нових матеріалів.

Але без наявності чіткої й економічно обґрунтованої інноваційно-інвестиційної програми під кожен конкретну ВЕЗ досягти запланованого результату не можливо.

Потрібно визначити також напрями розвитку. В умовах обмежених ресурсів потрібний фокус – не все і помалу, а сконцентруватися на пріоритетах і створити точки зростання. Перспективними галузями для України можуть стати машинобудування, інформаційно-комунікаційні технології, АПК.

Що стосується агропромислового комплексу, то для його інноваційного розвитку слід створити умови для розвитку ефективного підприємництва в цій сфері, зробити акцент на домінування в агропромисловому комплексі наукоємних галузей, виробництві засобів виробництва для всіх галузей АПК та промислової переробки сільськогосподарської продукції, тобто на тих ланках, де створюється висока додана вартість. Найбільш відповідною формою для організації умов пільгового підприємництва в цій сфері є створення комплексних ВЕЗ у вигляді спеціальних економічних зон чи зон вільного підприємництва, де резиденти можуть отримувати тимчасові пільги: часткове або повне звільнення від податку на прибуток; звільнення від податку на нерухомість і земельного податку; звільнення від ПДВ при ввезенні товарів (сировини, устаткування).

Промислово-виробничі економічні зони у вигляді створення індустріальних парків зазвичай розглядають як комфортну платформу для промислового використання, де створюються умови для полегшення логістичних операцій, зручного доступу до інфраструктури, сировини й робочої сили та можливості вивозу готової продукції. Така форма є цікавою для інвесторів, які мають намір вкладати свої кошти в розвиток промислових комплексів.

Економічні зони у вигляді технопарків та інноваційних центрів слід застосовувати у сфері розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Технологічний парк розглядається як організація, керована фахівцями, головною метою яких є збільшення добробуту місцевого співтовариства за допомогою просування інноваційної культури, а також змагальності інноваційного бізнесу й наукових організацій. Для досягнення цих цілей технопарк стимулює потоки знань і технологій між університетами, науково-дослідними інститутами, компаніями і ринками й управляє ними. Він спрощує створення і зростання інноваційних компаній за допомогою інкубаційних процесів і процесів виведення нових компаній із тих, що існують (spin-off processes) [7].

На території техно- й індустріальних парків, як правило, створюються умови для здобуття податкових пільг. Наприклад, резиденти таких зон звільняються від усіх основних податків: податку на прибуток; ПДВ по реалізації; ПДВ при ввезенні на територію України спеціального устаткування; земельного податку за ділянки в межах преференційних територій на період будівництва капітальних споруд для подальшої діяльності їх резидентів; податку на нерухомість відносно об'єктів території; офшорного збору при виплаті дивідендів їх засновникам; звільняються від обов'язкового продажу валюти, отриманої від реалізації своїх продуктів. Для працівників резидентів також можуть бути встановлені пільги, наприклад, по внесках на соціальне страхування працівників, а також доходи працівників можуть оподатковуватись за зниженою ставкою.

Але, як свідчить відчизняний досвід, без наявності чіткої й економічно обгрунтованої інноваційно-інвестиційної програми під кожну конкретну ВЕЗ досягти запланованого результату не можливо.

Для цього доцільно надати чіткі повноваження місцевим органам влади щодо відбору інвестиційних проектів, які вони вважають необхідними для реалізації на території регіону. Органи місцевої влади мають більшу зацікавленість у тому, щоб створити максимально сприятливі умови для роботи інвесторів, та більше важелів для здійснення повноцінного супроводження реалізації інвестиційних проектів. Крім того, на відміну від ранніх днів, коли більшість зон були розроблені урядом, сьогодні все більше й більше зон розробляються на основі партнерства між державним і приватним секторами (ДПП) зі збільшенням участі приватного сектора. У таких випадках функції державного сектора зазвичай включають реалізацію прозорої і чіткої нормативної бази, надання землі й ефективних державних послуг, фінансування базової інфраструктури й нагляд за приватними розробниками або операторами. З іншого боку, партнер приватного сектору відповідатиме за розробку й експлуатацію зон, надання певної інфраструктури і послуг на місцях, таких як управління активами, глобальна інформаційно-агітаційна діяльність і стосунки з інвесторами.

Висновки. У зв'язку з вище зазначеним та в результаті проведеного аналізу засвідчуємо, що для розбудови ефективних ВЕЗ необхідно врахувати такі аспекти:

- активно впроваджувати вже напрацьований позитивний досвід шляхом створення регіональних особливих економічних зон, зокрема агропромислового типу;
- законодавчо закріпити зважену й ефективну систему податкових, митних, валютних та організаційних пільг;
- сформувати ефективні форми взаємодії місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого та регіонального самоврядування, органу господарського розвитку і управління ВЕЗ на основі загальної зацікавленості в досягненні високих соціально-економічних результатів діяльності;
- враховувати збалансованість інтересів усіх сторін, що беруть участь у процесі створення і функціонування ВЕЗ;
- на національному рівні створити єдину службу інвестиційного оператора, який працював би з кожним потенційним учасником і надавав йому вичерпну інформацію про державні програми і пільги, які він може отримати, прийшовши на один із майданчиків ВЕЗ, а також ініціювати регулярне здійснення форсайт-проектів;
- створити систему гнучкого та динамічного управління ВЕЗ, тобто можливість швидкого й адекватного реагування на зміни в зовнішньому економічному середовищі;
- підвищувати ефективність діяльності особливих економічних зон, роблячи акцент на швидкій капіталізації інтелектуального потенціалу, упроваджуючи нові моделі управління ВЕЗ із залученням приватного капіталу і т. д.;
- розглянути можливість участі резидентів ВЕЗ у виконанні держзамовлення.

Література:

1. Закон України «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» N 762-IV (762-15) від 15.05.2003. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-12> (Дата звернення: 22.11.2018 р.).

2. Хоменко О. Нові спеціальні економічні зони – рецепт економічного вибуху в Україні. URL: <http://hvylya.net/special-projects/ukrainian-institute-future/novyie-spetsialnyie-ekonomicheskie-territorii-retsept-ekonomicheskogo-vzryuva-v-ukraine.html> (Дата звернення: 22.11.2018 р.).
3. Войнаренко М. П., Береза А. А. Сучасний стан та проблеми розвитку вільних економічних зон України. *Вісник ЖДТУ*. № 2(48). URL: <http://ven.ztu.edu.ua/article/download/93622/90114> (Дата звернення: 22.11.2018 р.).
4. Макагон Ю. Нові форми організації територій з особливим режимом (СЕЗ і ТПП). *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/271/> (Дата звернення: 22.11.2018 р.).
5. Геєць В., Семеновенко В. Спеціальні економічні зони: «чорні діри» або точки економічного зростання? *Дзеркало тижня*. № 44, 2006 URL: https://zn.ua/ECONOMICS/spetsialnye_ekonomicheskie_zony_chernye_duru_ili_tochki_ekonomicheskogo_rosta.html (Дата звернення: 22.11.2018 р.).
6. Підоричева І. СЕЗам не відкриється? *Дзеркало тижня*. № 11, 2017. URL: <https://dt.ua/macrolevel/sezam-ne-vidkriyetsya-pro-svitoviy-dosvid-vikoristannya-specialnih-ekonomichnih-zon-ta-umovi-za-yakih-yih-instrumentariy-mozhe-stati-pridatnim-dlya-vikoristannya-i-v-ukrayini-.html> (Дата звернення: 22.11.2018 р.).
7. Поняття, функції і завдання технопарків. URL: <https://raexpert.ru/researches/technopark/part1> (дата звернення: 22.11.2018 р.).